

DİN PSİKOLOJİSİ ARAŞTIRMALARINDA ERGENLİK DÖNEMİ ÜZERİNE TÜRKÇE YAPILAN ÇALIŞMALARLA İLGİLİ BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

*Mustafa KOÇ**

A Literature Analysis About Turkish Studies Upon Adolescence Period in the Researchs of Psychology of Religion

The article aims to introduce Turkish scientific studies on the adolescence period. After giving a brief history of psychology of religion in the West, the studies in Turkey upon discipline in question were generally evaluated. Then, in the context of developmental periods and religion, it was mentioned from the history of studies about adolescence period. It was given information, furthermore, about Turkish articles and papers concerning this developmental period. The contents of all studies upon above-mentioned period not analyzed, but it was only given the bibliographical data about most of them. As a conclusion, it was seen that the most studied period in Turkey from the perspective of psychology of religion is the adolescence period and some things were proposed to Turkish psychologists of religion.

Key Words: Psychology of Religion, Adolescence Period, Research, Literature
Anahtar Kelimeler : Din Psikolojisi, Ergenlik Dönemi, Araştırma, Literatür

Giriş

Bireyin dinsel yaşamını bütün genişlik ve derinliği içerisinde inceleyip psikolojik tahliller çerçevesinde diğer ruhsal fonksiyonlar ve yaşantılarla olan ilişkilerini araştırarak, objektif bilimsel bilgiler üretmeyi amaçlayan din psikolojisi, bu amacını gerçekleştirebilmek için dinî hayatı, tefsir, hadis, fıkıh gibi “dinî bilimler” den farklı bir perspektifle ve psikolojinin çeşitli alanlarında kullanılan bilimsel metotlardan yararlanarak inceleme konusu yapar. Bu bağlamda din psikolojisinin esas konusu, dinsel yaşamın bireyin iç dünyasına yansıyan öznel yönüdür. Dolayısıyla bireyin, dinî nitelik taşıyan tüm ruhsal yaşam ve davranış alanları, din psikolojisinin inceleme konusu içerisine girer. Kısaca ifade etmek gerekirse, din psikolojisinin konusu,

* Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
kocmustafa2@myynet.com

bireyin dinî tecrübesi olarak da değerlendirilebilen dinî yaşantıdır. Muhteva olarak dinî duygu, düşünce, irade, tutum ve davranışlardan meydana gelen dinî yaşayışa bütün ruhsal fonksiyonlar ve süreçler katkıda bulunduğuna göre, bireyin dinî yönünün araştırılması, geniş anlamda onun her yönünün araştırılması şeklinde de değerlendirilebilir.¹

Öte yandan din psikolojisine tarihsel bir perspektifle bakıldığında, psikolojinin müstakil bir bilim olarak ortaya çıkışından kısa bir zaman sonra, din psikolojisi alanına giren konuların da araştırılmaya başlanıldığı söylenebilir. Batı orijinli bir bilim dalı olan din psikolojisinin ilmî bir disiplin olarak ortaya çıkması, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarına rastlar. Amerika'da William James, Almanya'da Wilhelm Wundt, din psikolojisinin bugünkü anlamda bir bilim dalı olarak kurulmasına öncülük eden psikologlardandır. Adı geçen bu psikologlardan dünyada ilk kez Psikoloji Enstitüsü'nü kurup bir psikoloji laboratuvarı açarak deneysel psikoloji çalışmalarını başlatan Wundt, on ciltlik "Milletler Psikolojisi / Völkerpsychologie" adlı eserinde yer alan ve halen önemini koruyan din psikolojisi ile ilgili bilgilerin yer aldığı bölümlerle, bu bilim dalının kuruluşuna önemli katkılar sağladığını ifade etmek mümkündür.

Din psikolojisinin kuruluş ve gelişimine en büyük katkısı elbetteki ABD'li bilim adamları yapmıştır. Bugün de dünyada din psikolojisi çalışmalarının en yoğun olduğu ülke halen ABD'dir. Bu bağlamda Amerikalı filozof ve psikolog William James (1842-1910), "Dinî Tecrübenin Çeşitliliği / Varieties of Religious Experience" adlı eseriyle ilk olarak ampirik din psikolojisinin temellerini atmıştır. Ancak, onun takip ettiği bu ampirik yol, diğerlerinden biraz farklı olarak anket tekniğinin talî ve yardımcı olarak kullanıldığı metodolojik bir muhtevaya sahiptir. Araştırmalarında, daha çok bireyin öznel din algısı yönünü ön plana çıkaran James, dinin objektif yönünü teşkil eden dogmaları, inançları ve kültür tezahürlerini araştırma dışı tutarak din psikolojisinin konusunu sınırlandırmıştır. James, özellikle ekstrem vak'aları/örnekleri ele alarak her çeşit dinî edebiyat, biyografi, hatırat, mektuplar, dua kitapları, mistik yazılar, dinî bahisler, hitabeler ve vaazlardan oluşan çok geniş bir malzemen hareket ederek bir bakıma dindarlığın tipolojisini yapmaya çalışmıştır. Öte yandan W. James'ten sonra

1 Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara-2003, sh. 3; Ayrıca krş., Yavuz, Kerim, "Din Psikolojisi" md., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul-1994, C.9, sh. 341-344; Yavuz, Kerim, "Din Psikolojisinde Metot Meselesi ve Yeni Gelişmeler", *A.Ü.İ.F.D.*, İstanbul-1986, S.7, sh. 153-185

Stanley Hall (1844-1924), 1882’de yaptığı çocukluk ve gençlik araştırmaları çerçevesinde; 12-16 yaşları arasındaki gençlerin dinî tezahürlerini konu alan iki ciltlik “Ergenlik Psikolojisi / Adolescence: Its Psychology” adlı eserini 1904’de yayınlamıştır. Bunun yanı sıra James’in öğrencisi Edwin D. Starbuck (1886-1947) ise, 1899 yılında “Din Psikolojisi / The Psychology of Religion” isimli eseriyle dünyada ilk defa bu alanın ismiyle ve bu alanı tanıttıcı literal bir eser yayınlayan psikolog ünvanını almıştır. O, bu eserinde; din psikolojisinin görevinin, dinî gelişimin kanunlarını anket ve deney metotlarıyla araştırmak ve açıklamak olduğunu vurgulamıştır.²

Bu öncü çalışmalar sayesinde din psikolojisi araştırmaları, ABD’de sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu bağlamda, Leuba, Coe, Stratton, Pratt, Clark, Eddington, Hoeking, Barth, Gallewar ve Sibere gibi Amerikan din psikologlarını, bu alanda çalışma yapan psikologlar arasında saymak mümkündür. Öte yandan din psikolojisinin metotlarını ve araştırma alanlarını göstererek, onun psikolojinin bir dalı olarak kurulmasına katkıda bulunanlardan biri de İsviçreli Theodore Flournoy (1854-1920)’dur. Ona göre, din psikolojisinin metodu deney ve gözlemdir. Din psikolojisi, ibadetlerden yararlanarak tarafsız bir şekilde bireyin dinî duygu ve heyecanlarını incelemelidir. Son olarak, Avusturyalı psikolog Sigmund Freud (1856-1938) da psikanalitik açıklamalarıyla ve din karşıtı psikolojik görüşleriyle, din psikolojisi tarihi içerisinde önemli isimlerden biri olarak yer almıştır.³ Freud, dinle ilgili düşüncelerini büyük ölçüde “Totem ve Tabu / Totem and Taboo” ve “Bir İllüzyonun Geleceği / The Future of An Illusion” adlı eserlerinde ortaya koymuştur. O, sosyologlarca dinin menşei ile ilgili olarak ortaya atılan çeşitli teorilerden biri olan totemizme dayanarak dinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışmış ve bireyin diğer bütün faaliyetleri gibi dini de cinsel bir temele dayandırarak ele almıştır.⁴

Özellikle 1950’lerden sonraki son yarım yüzyıl içerisinde din psikolojisiyle ilgili meydana gelen gelişmelere bakıldığında ise, Batı bilim

2 Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş-I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1980, sh. 15-35

3 S. Freud’un din psikolojisindeki yeri ve önemi ile ilgili yapılan yerli araştırmalar için ayrıca bkz. Yavuz, Kerim, *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum-1987; Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000; Egemen, B. Ziya, *Din Psikolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1952, sh. 34-46; Koç, Mustafa, “Din Psikolojisi Açısından Psikanaliz ve Din Bağlamında S. Freud’un ‘Totem ve Tabu’ Adlı Eseri Üzerine Bazı Tespitler”, *Marife Dergisi*, Konya-2002, S.3, sh. 67-83

4 Certel, *Din Psikolojisi*, sh. 37-41; Ayrıca krş. Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara-1993, sh. 48-54

geleneği içerisinde din ve psikoloji arasında zaman zaman gerilimler yaşansa da, literal anlamda çok önemli gelişmeler olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda psikologların dinsel konulara, 1950'lerden sonra yeniden başlayan ilgileri sebebiyle adı geçen bilim dalının terminolojisinde ve kurumsallaşma sürecinde önemli açılımlar meydana gelmiştir. Batı'da şu an itibarıyla din psikolojisinin örgütlendiği yer Amerikan Psikoloji Derneği / American Psychological Association / APA'dır. Başlangıçta Amerikan Katolik Psikoloji Derneği / American Catholic Psychological Association olarak kurumsallaşan din psikolojisi, daha sonra Dinî Konularla İlgilenen Psikologlar / Psychologists Interested in Religious Issues / PIRI şeklinde 1971'de yeniden örgütlenmiştir. Daha sonra söz konusu bu örgüt, 1975'te APA'nın üyeliğine kabul edilmiş ve 1993'te de ismi Din Psikolojisi / Psychology of Religion olarak değiştirilmiştir. Şu anda yaklaşık 2000 üyeden oluşan Din Psikolojisi bölümündeki bu üyelerin büyük bir kısmı klinik ya da danışman psikologlardan oluşmaktadır. Din üzerine araştırma yapan psikologların ilk örgütlendikleri yer olan Din Psikolojisi bölümü, APA'nın çok küçük bir grubunu oluşturmaktadır. APA'nın bütünü dikkate alındığında, geniş ilişkiler ağı içerisinde Din Psikolojisi bölümünün rolü oldukça sınırlıdır. Ancak bu sınırlı ilişkiler dünyasında Din Psikolojisi bölümünün, din ve psikoloji tartışmalarına önemli katkılar sağladığı da açıktır.⁵

Öte yandan Batı'da deneysel din araştırmalarına yer veren dergilerin olması da bu bilim dalının gelişmesine ve geçerli statü kazanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda The Journal for the Scientific Study of Religion, Review of Religious Research ve The International Journal for the Psychology of Religion gibi akademik nitelikli dergiler, din psikolojisi çalışmalarının yayınlandığı en önemli süreli yayınların başında gelmektedir. Dolayısıyla dinî inanç ve davranışlar üzerinde araştırma yapan psikologlar çalışmalarını bu dergilerde yayımlayabilmektedir. Bu dergilerin bir diğer önemi ise, din psikologlarıyla diğer psikologların en azından akademik düzlemde de olsa buluşmalarına ortak bir zemin hazırlamasıdır. Öyle anlaşılıyor ki çalışmalarını bu gibi dergilerde yayınlama imkânı bulan

5 Aydın, Ali Rıza, “Çağdaş Araştırmalar Işığında Din Psikolojisine Bir Bakış”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun-2004, C.4, S.3, sh. 49-52, [www.dinbilimleri.com], (Mart-2005); Din psikolojisinin ABD'deki özellikle son dönem tarihsel gelişimi için ayrıca bkz. Nielsen, Michael E., “Psychology of Religion in the USA” [www.psywww.com/psyrelig], (Şubat-2000)

araştırmacıların sayesinde din psikolojisi, çağdaş dünyada varlığını önemli ölçüde hissettirerek devam ettirecektir.⁶

a. Türkiye’de Din Psikolojisi Çalışmalarının Tarihçesi

Türkiye’de din psikolojisi alanındaki yapılan çalışmalara bilim tarihi perspektifinden bakıldığında, Batı’ya göre çok daha yakın bir geçmişinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de, bu alanın tanınmaya başlaması ve gelişmesi büyük ölçüde ilâhiyat fakültelerinde ‘din psikolojisi’ ismiyle konulan bir dersin okutulması sebebiyle bu anabilim dalında/kürsüde görev yapan akademisyenlerin çalışmalarıyla olmuştur. Bu alanda yazılmış ilk yerli eser, Bedii Ziya Egemen’in 1952 yılında yayınlanan “Din Psikolojisi: Saha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmasıdır. İki bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde din psikolojisinin tarihi geçmişi, bağımsız bir bilim dalı olarak, kuruluşu, sahası, kaynak ve metotları tanıtılmaktadır. İkinci bölümünde de, psikanaliz ekolünün dinle ilgili görüşleri ele alınarak Freud ile Jung arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmiş ve Freud’un dinle ilgili psikolojik görüşleri eleştirilmiştir. Öte yandan 1956 yılında Nurettin Topçu’nun, İslâm Mecmuası’nda yayınlanan makaleleri, çok fazla metodolojik ve literal bir muhtevaya sahip olmasa da yine bu alanda ilk yerli çalışma denemeleri olarak değerlendirilebilir. Topçu’nun bu çalışmalarından bazıları daha sonra derlenerek kitap olarak basılmıştır.⁷

İlk dönem Türk din psikologları içerisinde değerlendirilebilecek olan Neda Armaner de, “İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, Ankara, 1967; Psikopatolojide Dinî Belirtiler, Ankara, 1973; Din Psikolojisine Giriş I, Ankara, 1980” gibi çalışmalarıyla Türkiye’de din psikolojisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Her ne kadar psikolojik değerlendirmelerle birlikte felsefi ve kelâmî değerlendirmelere yer vermiş de olsa, Osman Pazarlı’nın “Din Psikolojisi” adıyla 1968’de yayınlanan eserini de, bu bilim dalında Türkiye’de kaleme alınan ilk çalışmalar arasında değerlendirmek mümkündür. Öte yandan ampirik tarzda yapılan araştırmalardan biri, yine bir din psikoloğu olan Kerim Yavuz’un “Çocukta

6 Aydın, *Çağdaş Araştırmalar Işığında Din Psikolojisine Bir Bakış*, sh. 52-53

7 Nurettin Topçu’nun, farklı tarihlerde derlenen ve Dergah Yayınları tarafından yayınlanan eserlerinden bazıları şunlardır: “*İsyan Ahlakı, Yarınki Türkiye, Ahlak Nizamı, Türkiye’nin Maarif Davası, Var Olmak, İslâm ve İnsan / Mevlâna ve Demokrasi, İradenin Davası / Devlet ve Demokrasi, Bergson, Büyük Fetih, Kültür ve Medeniyet, Mehmet Âkif, Varoluş Felsefesi, Millet Mistikleri, Sosyoloji, Mantık, Felsefe, Psikoloji ve Ahlak*”

Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ankara, 1983” adlı çalışmasıdır. Erzurum ilinin merkez ve köylerinde yaşayan 7-12 yaş grubu çocukların örneklem grubu olarak alındığı bu araştırmada, anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, çocuklarda dinî inancın uyanma ve gelişme yaşının 7-9 yaş dönemi olduğu; çocuğun dinî gelişiminde aile başta olmak üzere, sosyal çevre ve eğitimin belirleyici bir etkisinin olduğu; kızların, erkeklere göre inanmaya daha yatkın, dinî duygu ve ilgilerinin daha canlı olduğu tespit edilmiştir. Aynı araştırmacının “Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri, Erzurum-1987” adlı eserinde ise, Freud ve Jung’un dinle ilgili psikolojik görüşlerine ilişkin önemli tahliller yer almaktadır.

Yukarıdaki çalışmaların yanı sıra din psikologlarından Erdoğan Fırat’ın “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu” adıyla 1977’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde yaptığı doktora çalışması, ampirik tarzda yapılmış ankete dayalı çalışmalardan biridir. Adı geçen bu din psikoloğunun “Şahsiyet Gelişmesinde Tövbenin Fonksiyonu” adlı 1982 tarihli ve yine aynı üniversitede yapılmış olan teorik bir çalışması daha bulunmaktadır. Öte yandan yine bir din psikoloğu olan Hüseyin Peker tarafından yapılan “Din Değiştirmede Psiko-Sosyolojik Etkenler, Ankara, 1979” isimli araştırmada, farklı dinlerden İslâm dinine geçmiş insanların din değiştirmelerinde etkili olan psiko-sosyal faktörler incelenmiştir. Mülâkat tekniği kullanılarak yapılan bu araştırmanın sonuçlarına göre; bireyin, dininden zihinsel planda tatmin olmaması ve bazı şüphe ve çelişiklere düşmesiyle yaşadığı huzursuzluğun, din değiştirmede önemli ölçüde etkili bir güdü olduğu; sosyal uyum ihtiyacı, zihinsel planda yeni dinden tatmin olma, maddî çıkar sağlama gibi faktörlerin de din değiştirmede etkili diğer psiko-sosyal faktörler olduğu saptanmıştır. Adı geçen bu din psikoloğu, “Suçlularda Dinî Davranışlar, Samsun, 1987” isimli anket uygulamasına dayalı olarak mahkumlar üzerinde yaptığı bir başka alan araştırmasında da; suçlularda dinin temel inanç esaslarını benimseme oranının oldukça yüksek olduğu, yüz kızartıcı suç işleyenlerde inanç esaslarını benimseme ve ibadetleri yerine getirme oranının diğerlerine göre daha düşük olduğu, yine bu bireylerde dine olan ilginin daha az olduğunu tespit etmiştir. Yapılan bu çalışmaların yanı sıra din psikoloğu Hayati Hökelekli’nin “Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi, Bursa, 1983” isimli ankete dayalı olarak yaptığı araştırmada ise; ortaöğretim öğrencilerinin dinî gelişim özellikleri konu alınmıştır. Hökelekli’nin yaptığı bu araştırma sonucunda; şuurlu dinî uyanış, geleneksel dinî değerleri tenkit ve sorgulama, dinî şüphe ve kararsızlıklar,

geçici olarak dinden uzaklaşma, dönemin sonlarına doğru yeniden dine dönüş ve kararlı bir dinî bağlanma gibi dinî özelliklerin, bu gelişim döneminin temel dinî gelişim özellikleri olduğu tespit edilmiştir.⁸

Ayrıca, yukarıdaki ilk dönem din psikologlarının yaptıkları çalışmalardan bazılarına ilaveten Türkiye’de, son dönemde yapılan yerel din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında ise, çeşitli üniversitelere bağlı ilâhiyat fakültelerinde bu alanda yapılmış ve yapılmakta olan bir çok araştırma bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türk din psikologları tarafından özellikle son dönem yapılan ve yayınlanan yerli çalışmalardan bazıları ise alfabetik olarak şunlardır:

- Aydın, Ali Rıza, Birey ve Din: Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar, İnsan Yayınları, İstanbul-2004
- Bahadır, Abdülkerim, İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002
- Certel, Hüseyin, İman ve Ahlâkta Kemâlin Yolu, İstanbul, 1995
- Certel, Hüseyin, Tasavvufa Yönelişte Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler, Erzurum, 1998
- Certel, Hüseyin, Kur’ân’da İnsan, Tuğra Matbaası, Isparta, 2000
- Daryal, Ali Murat, Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri, İFAV Yayınları, İstanbul, 1980
- Daryal, Ali Murat, İslâm’ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili, İFAV Yayınları, İstanbul, 1989
- Daryal, Ali Murat, Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri, İFAV Yayınları, İstanbul, 1994
- Gürses, İbrahim, Kölelik ve Özgürlük Arasında Din, Arasta Yayınları, Bursa, 2001
- Hökelekli, Hayati (Ed.), Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002
- İmamoğlu, Abdülvahit, Mehmet Akif ve İnanan İnsan, İstanbul, 1996
- İmamoğlu, Abdülvahit, Psiko-Sosyal Açıdan Rüya ve İstihâre, Değişim Yayınları, İstanbul, 2004
- Karaca, Faruk, Ölüm Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000

8 Certel, *Din Psikolojisi*, sh. 53-56; Ayrıca krş. Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2003, sh. 55-56; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, sh. 54-59

- Karaca, Faruk, Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat, Bil Yayınları, İstanbul-2001
- Kayıklık, Hasan, Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler, Baki Kitabevi, Adana, 2003
- Köse, Ali, Neden İslâm'ı Seçiyorlar? İSAM Yayınları, İstanbul, 1997
- Köse, Ali, Freud ve Din, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000
- Kula, M. Naci, Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma, Dem Yayınları, İstanbul-2005
- Küçükcan, Talip & Köse, Ali, Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme, İSAM Yayınları, İstanbul-2000
- Mehmedoğlu, A. Ulvi, Kişilik ve Din, Dem Yayınları, İstanbul, 2004
- Onay, Ahmet, Dindarlık, Etkileşim ve Değişim, Dem Yayınları, İstanbul, 2004
- Özdoğan, Öznur, İsimless Hayatlar: Manevî ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş, Lotus Yayınevi, Ankara-2005
- Şentürk, Habil, İbadet Psikolojisi: Hz.Peygamber Örneği, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000
- Uysal, Veysel, Psiko-Sosyal Açıdan Oruç, TDV Yayınları, Ankara, 1994
- Uysal Veysel, Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996
- Uysal, Veysel, Geleneksellik-Çağdaşlık Bağlamında Türkiye'de Dindarlık ve Kadın, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003
- Yapıcı, Asım, Din, Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar, Karahan Kitabevi, Adana, 2004⁹

Bu yerli çalışmaların yanı sıra Abdülkerim Bahadır'ın "Din Psikolojisine Giriş"¹⁰ ile Bilal Sambur'un "Birey ve Dini"¹¹ isimli çeviri çalışmaları da,

9 Ayrıca son olarak, din psikologları olan Armaner, Hökeleki, Peker, Certel ve Şentürk'ün bu alanın literal konularını tanıtan "*Din Psikolojisi*" adlı eserlerinin olduğunu da belirtmekte yarar vardır.

10 Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş / Einführung in Die Religionspsychologie*, (Çev. Abdülkerim Bahadır), İnsan Yayınları, İstanbul-2004

11 Allport, Gordon W., *Birey ve Dini / Individual and His Religion*, (Çev. Bilal Sambur), Elis Yayınları, İstanbul-2004

ayrıca yine son dönem çalışmalar içerisinde değerlendirilebilecek olan önemli tercüme faaliyetleridir.

b. Din Psikolojisi Açısından ‘Gelişim Dönemleri ve Din’ Bağlamında Ergenlik Dönemi Araştırmalarının Tarihçesi

Birey, doğumla başlayan yaşam serüveninde çeşitli gelişim evrelerinden geçer. İşte bunlardan biri de çocukluk döneminden sonra gelen ergenlik dönemidir. Bu bağlamda, bireyin özellikle kişilik ve kimlik kurgulama ve gelişimi açısından hayati önem taşıyan söz konusu bu dönemle ilgili olarak değişik bilim dallarında birçok bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu alanların başında psikoloji gelmektedir. Özellikle gelişim psikolojisi bilim dalında ergenlik dönemiyle ilgili önemli çalışmalar yapıldığı görülmektedir.¹² Bu bilimsel faaliyetlere paralel olarak din psikolojisi bilim dalında da ergenlik dönemiyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Adı geçen dönemle ilgili yapılan araştırmalara genel anlamda bakıldığında doğal olarak Batı’daki çalışmaların Türkiye’den çok daha fazla bir literatüre sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ergenlik dönemiyle ilgili Batı’da yapılan çalışmaların tarihçesinin, hemen hemen din psikolojisinin kuruluş yıllarına kadar uzandığı söylenebilir. Konuya din psikolojisinin Batı’daki bilim tarihi açısından yaklaşıldığında adı geçen bilim dalı, en büyük dönüm noktalarından birini XIX. yüzyılın sonlarında Amerika’da yaşamıştır. Clark Üniversitesi’nden Amerikan din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen G. Stanley Hall (1844-1924), özellikle ergenlik dönemindeki olgunlaşma sürecinde ortaya çıkan dinî gelişim aşamaları üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Ancak, Hall’i din psikolojisi bilim dalında asıl değerli ve anlamlı kılan, Clark ekolünün en önemli diğer iki temsilcisi Edwin Starbuck (1866-1947) ile James H. Leuba’nın (1868-1946) üstadı ve esin kaynağı olmasıdır. Öte yandan Hall’in öğrencisi Starbuck da, hocası gibi gençlerde dinî gelişimi araştırmış ve özellikle ihtida tecrübesi üzerinde yoğunlaşmıştır. “The Psychology of Religion: An Empirical Study of the Growth of Religious Consciousness, 1899” adlı eserinde kapsamlı bir otobiyografik malzemeyi analize tâbi tutmuştur.¹³

12 Ergenlik dönemiyle ilgili gelişim psikolojisi eksenli yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Adams, James, F., *Ergenliği Anlamak*, [Ed. Bekir Onur], İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara-1995

13 Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, sh. 14

Bu anlamda Batı'da, din psikolojisinin kuruluş döneminden başlayarak özellikle bu yüzyılın ortalarından bu yana, ergenlik dönemiyle ilgili yapılan araştırmaların bir ivme kazandığı ve bugüne kadar devam ettiği gözlenmektedir.¹⁴ Türkiye'de ise, ergenlik dönemini din psikolojisi perspektifinden ele alan çalışmaların, Batı'ya göre son derece sınırlı olduğu görülse de, adı geçen bilim dalının Türkiye'deki bilim tarihi gelişimine bakıldığında, 'gelişim dönemleri ve din' bağlamında diğer gelişim dönemlerinden daha fazla çalışıldığı da bir gerçektir. Türkiye'deki ergenlik çalışmalarıyla ilgili yapılan bu tespit, sadece din psikolojisi için değil, gelişim psikolojisi içinde geçerli bir durumdur. Bu bağlamda makale, -tespit edilebildiği ölçüde- Türkiye'de konuyla ilgili din psikolojisi perspektifinden yapılan araştırmalardan bazılarını tanıtmayı amaçlamaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilirken, üniversite gençliğinin örneklem grubu olarak alındığı araştırmalar da, ergenlik dönemi çalışmalarına dahil edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın sınırlılıkları bağlamında; yapılan çalışmaların değerlendirilmesi gelişim dönemleri itibariyle ergenlik ve gençlik dönemleriyle sınırlandırıldığı için çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık gibi gelişim periyotlarıyla ilgili yapılan araştırmalar, bu makalenin kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca, makalenin başlığından da anlaşıldığı üzere sadece din psikolojisi bilim dalında Türkiye'de yapılan ve Türkçe olarak yazılan yerli çalışmalar –ulaşılabilirdiği kadarıyla- ele alınmıştır. Bu bağlamda adı geçen dönemle ilgili çeviri eser ya da makaleler değerlendirme dışı tutulmuştur.

b.a. Ergenlik Dönemiyle İlgili Yayınlanan Türkçe Eserler ve Yapılan Tezler

Makalenin bu bölümünde, kronolojik sıra takip edilmeye çalışılarak 1970 yılından 2004 yılına kadar konuyla ilgili yayınlanan eserlerin ve adı geçen gelişim dönemiyle ilgili yapılan tezlerden bazılarının muhteva analizlerine ilişkin kısa bilgiler verilmiştir.

Türkiye'de bu alanla ilgili ilk yerli ampirik araştırma, Özbaydar (1970) tarafından yapılan "Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmadır. Araştırmada, 12 yaşından başlayıp yaşlılık dönemine kadar uzanan gelişim dönemlerinde, çeşitli yaş gruplarına göre Allah inancı ile bazı dinî inanç ve tutumlardaki gelişim ve değişim özelliklerine yer verilmiştir. Bu amaçla çalışmada, yukarıda sözü edilen

14 Adı geçen dönemle ilgili Batı'da yapılan çalışmalara ilişkin literatür hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. www.psywww.com/psyrelig, (Aralık-2004)

inançlardaki rasyonel ve irrasyonel olma özellikleri, yaş, sosyo-ekonomik durum ve cinsiyet gibi değişkenler temel alınarak incelenmiştir. Adı geçen araştırmada, özelde ergenlik dönemiyle ilgili; ergenlerin, dönemin sonlarına doğru, inançlarını entelektüel düzeyde tam olarak düzenleyemedikleri; birçoğunun ise ya inançlarıyla yaptığı muhakemeden bıktıkları için ya da bütün bir dinî doktrini benimseyecek yeteri kadar inancı haklı bularak kabul ettikleri için tekrar dine dönüş yaptıkları saptanmıştır.¹⁵

Türkiye’de din psikolojisi alanında bu konuyla ilgili ilk yerli çalışmalardan birisi ise, makalenin girişinde de kısaca değinilen Hökelekli (1983) tarafından doktora tezi olarak yapılan “Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi” adlı araştırmadır. Alan araştırması karakteri taşıyan ve dört bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, gelişim psikolojisinin verilerine dayanılarak normal bir ergenin gelişim özellikleri ortaya konulmuş ve bu özelliklerin dinî hayat içindeki önemi belirtilmiştir. İkinci bölümde, ergenin dinî gelişimi bir bütün halinde incelenerek duygu, düşünce ve davranış bakımından dinî gelişimin esasları ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, dinî gelişimin niteliğini belirleyen unsurlar incelenmiş ve son bölümde, ergenlerin dinî bir tipolojisi çizilmiştir. Örneklemini çeşitli şehirlerden orta öğrenim öğrencilerinin oluşturduğu bu çalışmada, anket tekniği kullanılmış ve veriler bölümler içerisinde yeri geldikçe kullanılmıştır. Çalışmada sonuç olarak; ergenlik döneminin dinî bir uyanış dönemi olduğu ve dinî gelişim açısından sabit bir profil çizmediği, kendi içindeki yaşlara göre de bazı farklılıklar gösterdiği ifade edilmiştir.¹⁶

Öte yandan bir din psikoloğu olan Kula (1987) tarafından yapılan “Ergenlerde Kimlik Bunalımı ve Din Eğitiminin Etkisi” isimli yüksek lisans tezi, giriş bölümü ile beraber beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırma problemi, amacı, kapsamı, kullanılan metot ve anketin uygulanması, verilerin toplanması başlıkları altında araştırma ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Adı geçen bu araştırma, İmam Hatip Liseleri’nde din

15 Özbaydar, Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul-1970

16 Hökelekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa- 1983; Ayrıca bkz. Hökelekli, Hayati, “Gençlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 11-30; Adı geçen din psikoloğunun editörlüğünde hazırlanan “*Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*” isimli atölye çalışması niteliği taşıyan eserde, yayın yılına kadar ki danışmanlığını yaptığı ergenlik dönemiyle ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin özetleri bulunmaktadır.

eğitimi gören ergenlik dönemi gençlerinin kimlik bunalımı durumlarını tespit ve bu konuda din eğitiminin olumlu veya olumsuz etkisinin olup olmadığını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada kullanılan anket sonuçları, tablolar halinde istatistiksel açıdan yüzdeleri alınarak yorumlanmıştır. Sonuç olarak anket verilerine göre; din eğitimi alan öğrencilerin, kimlik bunalımı ölçülerinden bir kısmını gelişim özelliği olarak yaşadıkları; din eğitiminin, güven duygusunu kazanmada yeterli derecede etkili olamamasına karşın özellikle hayat felsefesi geliştirme ve bir takım değer ve inançları kazanma noktasında anlamlı ölçüde etkili olduğu tespit edilmiştir.¹⁷

Din sosyoloğu olan Bayyigit (1989) tarafından yapılan ‘‘niversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları zerine Bir Araştırma’’, isimli doktora çalışması ise, niversite ğrencilerinin evren olarak seçildiği bir alan araştırması karakteri taşımaktadır. Araştırmada, öncelikle din ve gençlik üzerine teorik bir ereve çizilerek daha sonra Selçuk niversitesi ğrencileri üzerinde uygulanan anket sonuçları değerlendirilmiştir. Örneklemini 1566 niversite öğrencisinin oluşturduğu çalışmaya, chi-kare anlamlılık testi uygulanmıştır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda; gençlerin din problemlerinin çok boyutlu, karmaşık ve çok sayıda değerkenin etkileşimi sonucu ortaya çıktığı saptanmıştır. Ayrıca araştırmada, gençlerin önemli bir oranında inanç esaslarıyla ilgili ciddî problemlerinin olduğu, dinî pratiklerle ilgili tutumlarının ise olumlu olmasına karşın ibadetlerin yerine getirilmesi hususunda ilgisizliğin olduğu belirtilerek, niversite öncesi alınan din eğitiminin, niversite öğrenimi boyunca nitelik olarak değerim gösterdiği, buna paralel olarak da dinî inanç ve tutumlarda önemli değerimler olduğu belirtilmiştir.¹⁸

Yine Kula (1993/2001¹⁹) tarafından yapılan ‘‘Kimlik ve Din: Ergenler zerine Bir Araştırma’’ adlı ergenlik dönemi genlerinde din-kimlik ilişkisinin araştırma problemi olarak ele alındığı doktora tezinde, din ve kimlik arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Genelde dinin, kimlik üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu, dinî hayat ile kimliğin bağımsızlık boyutu arasında ise olumsuz bir ilişkinin bulunduğu

17 Kula, M. Naci, *Ergenlerde Kimlik Bunalımı ve Din Eğitiminin Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1987

18 Bayyigit, Mehmet, *niversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları zerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1989

19 Bu ve bundan sonraki araştırmalarda yapılan bu çift yıl kodlamasındaki ilk sırada yer alan yıl, araştırmanın bitiş yılı; ikinci sıradaki ise, yayın yılını ifade etmektedir. [M.K.]

vurgulanmıştır. Hayat felsefesi boyutunda ise herhangi bir ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Buna karşılık dinî hayat ile kimliğin meslekî rol ve cinsel kimlik boyutları arasında olumlu bir ilişkinin olduğu ortaya çıkarılmıştır. Cinsel kimlik ile dindarlık arasındaki ilişkinin olumlu olmasında da, gencin cinsiyetini herhangi bir arayış ve bunalıma girmeden kabul edebilmesinde dinin kader anlayışının rolünün etkili olabileceği öne sürülmüştür. Çalışmada bu verilere ilaveten, dindarlık seviyelerine göre cinsel kimlik ortalamalarının, dindarlık puanı yüksek olanlarda diğer seviye gruplarına nazaran daha yüksek olduğu görülmüştür.²⁰

Bunun yanı sıra Bahadır (1994/2002) tarafından yapılan “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler” isimli ampirik bir diğer yüksek lisans çalışması ise, biri kavramsal çerçeve, diğeri araştırma bulguları ve bu bulguların değerlendirilmesi olmak üzere iki ana bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, temel ve alt problemler ile hipotezler, amaç ve önem, evren ve örneklem, araştırma tekniği ve uygulama ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Kavramsal çerçevede ise, ergenliğin temel özellikleri ele alınmıştır. Bu bölümde; ergenlik kavramı, gelişim evreleri, psikolojik ve sosyo-kültürel gelişimin yanı sıra ergenlikte dinî gelişim ile bu çağda ortaya çıkan dinî şüphe ve tereddütlere de teorik anlamda yer verilmiştir. Araştırma sonuçları ve değerlendirme bölümünde ise, örneklem hakkında genel bilgiler verilerek örnekleme oluşturan ergenlerin dinî duygu, düşünce ve tutumları üzerinde durulmuştur. Son olarak da tezin temel konusu olan öğrencilerde dinî şüphe ve tereddütlerle ilgili bulgulara yer verilerek bunların istatistiksel veriler ışığında değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda örnekleme katılan öğrencilerde dinî şüphe oranı %55.7 olarak bulunmuştur. Bu verilere ilaveten, dinî şüphelerin ortaya çıkmasında temel faktörün zihinsel gelişmeler olduğu tespit edilmiştir.²¹

Yine bir din psikoloğu olan Albayrak (1995/2002) tarafından yapılan “Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği” adlı alan

20 Kula, M. Naci, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Kitapları, İstanbul-2001; Ayrıca krş. Kula, M. Naci, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 31-70

21 Bahadır, Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 255-306; Ayrıca krş. Bahadır, Abdülkerim, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1994

araştırmasında ise, psiko-pedagojik bir bakış açısıyla ergenlerin dinî gelişiminde etkin olan sevgi ve korku gibi iki zıt motif ve bunların etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara ve yapılan yorumlara temel teşkil etmek üzere birinci bölümde teorik yaklaşımlar ele alınmış, ikinci bölümde ise deneysel bir yaklaşımla bu iki motifin, ergenlerin dinî hayatının beş ayrı boyutundaki etkileri incelenmiştir. Sonuç olarak, sevgi motifinin korkuya göre daha baskın/dominant bir özelliğe sahip olduğu saptanmıştır. Buna sebep olarak ise, dinî kişiliğin temellerinin çocukluk döneminde atılmasıyla beraber, soyut kavramlara dayanan dinî yapılanmanın ergenlik döneminde olduğu, dolayısıyla duygusal bir hayat yaşayan ergenin dinî algılarında ve dinî yaşantısında sevginin yerinin korkuya göre daha önemli olduğu gösterilmiştir.²²

Gençlik psikolojisiyle ilgili bir başka çalışma ise Karaton (1996) tarafından yapılmıştır. “Üniversiteli Kız Öğrencilerde Cinsel Ahlâk ile Dinî İnanç ve Tutumların İlişkisi” adlı saha araştırmasına dayalı bu yüksek lisans çalışması, üniversite öğrencisi genç kızların dinî inanç ve tutumları ile cinsel tutum ve davranışları arasındaki ilgi ve etkilenmenin, istatistiksel açıdan korelasyon tekniğiyle araştırılmasını içermektedir. Araştırma; problemi, tekniği, uygulanması ve değerlendirilmesi ile ilgili bilgilerin verildiği giriş bölümünün dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; gençlik, din, cinsel ahlâk kavramları teorik olarak açıklanmıştır. Gençlik kavramı ve gençlik döneminin gelişim özellikleri genel olarak ele alındıktan sonra genç kızların psiko-sosyal gelişimleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm ise, elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve yorumlanmasından oluşmaktadır. Bu bağlamda, örneklem grubundaki öğrencilerin dinî inanç ve tutumları ile ilgili düşünceleri inanç, ibadet, bilgi ve duygu başlıkları altında erkek arkadaş ve flört edinme, cinsel sapmalar, evlilik, bekâret, tesettür ve giyim, cinsel içerikli yayınlar, kürtaj, doğum kontrolü ve evlilik dışı cinsel ilişki gibi konulara ilişkin elde edilen veriler, yüzdelerle tablolarla değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuç kısmında dinin, cinsel kimliğin

22 Albayrak, Ahmet, “Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 307-336; Ayrıca krş. Albayrak, Ahmet, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1995; Albayrak, Ahmet, “Sevgi ve Korku Motiflerinin Gençlerin Dinî Mesajları Algılamadaki Rolü”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, (içinde), [Yayınlanmamış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 277-308

oluşumu üzerinde ve cinsel tutumların bireylerin davranışlarına yansımada belirleyici bir faktör olduğu tespit edilmiştir.²³

Gençlik döneminde din ve kişilik ilişkisini ele alan ampirik karakterli bir diğer çalışma da, “Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma” ismiyle din psikoloğu olan Gürses (1999/2001) tarafından yapılmıştır. Uludağ Üniversitesi öğrencilerinin örneklem grubunu oluşturduğu bu çalışmada, iç ve dış güdümlü dindarlık ile inançsızlığın, belirlenen kişilik değişkenleriyle ilişkisi incelenmiş, iç güdümlü dindarlık ve inançsızlık ile otoriteriyenizm arasında bir ilişki olduğu kanonik analiz tekniğiyle tespit edilmiştir. Öte yandan dış güdümlü dindarlık ile otoriteriyenizm ilişkisinin anlamlı fakat güçlü bir ilişki olmadığı, dindarlıkla ilgili tutumlar ve dogmatizm ilişkisinde ise, inançsızların dindarlardan daha dogmatik oldukları tespit edilmiştir. Dine karşı olumsuz tavrı olanların yeniliğe ve gelişmeye karşı daha dirençli bir zihinsel kapalılık içerisinde oldukları, dış güdümlü dindarların ise daha az dogmatik oldukları saptanmıştır. Ayrıca bu çalışmada, iç güdümlü dindarlık ile inançsızların sahip oldukları önyargaların, yüksek düzeyde ve birbirine yakın olduğu da tespit edilmiştir.²⁴

Öte yandan Türkiye’de ölüm psikolojisini gelişim dönemleri açısından ergenlik dönemiyle sınırlayarak inceleyen Çevik (2002) tarafından yapılan, “Ergenlerde Ölüm Düşüncesi ve Ölüm Ötesiyle İlgili Dinî İnançlar” adlı yüksek lisans çalışmasında, adı geçen dönemde dindarlık ile ölüm düşüncesinin sıklık düzeyi, ölüm korkusu ve ölüm ötesi hayat inancı arasında ne tür bir ilişkinin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Bursa il sınırları içerisindeki dört farklı türden orta öğretim kurumunda öğrenim gören 400 ergen üzerinde tesadüfi örneklem yoluyla anket uygulanmıştır. Uygulanan anket sonucunda elde edilen veriler, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, dindarlık düzeyi, ölüm düşüncesinin sıklık düzeyi gibi bağımsız değişkenler esas alınarak chi-kare test tekniği kullanılmış ve konu ile ilgili oluşturulan hipotezlerin doğrulanma oranları ortaya konulmaya

23 Karaton, L. Yüksel, *Üniversiteli Kız Öğrencilerde Cinsel Ablak ile Dinî İnanç ve Tutumların İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1996

24 Gürses, İbrahim, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*, Arasta Yayınları, Bursa-2001; Ayrıca krş. Gürses, İbrahim, “Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 71-116

çalışılmıştır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda “ergenlik döneminde dinî inançların, ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili tutumlar üzerinde olumlu etkileri vardır”, şeklinde oluşturulan temel hipotez ile diğer hipotezlerin önemli bir bölümünün doğrulandığı tespit edilerek; dinî inanç ile ölüm ve ölüm ötesine ilişkin tutumlar arasında anlamlı bir farkın olduğu ortaya konulmuştur.²⁵

Yüksek din eğitimi alan üniversite öğrencilerinin Kur’an’a ilişkin tutumlarıyla ilgili Aslan (2002) tarafından yapılan “Kur’an’la İlgili İnanç ve Tutumlar: İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması” isimli doktora çalışmasında, bilişsel açıdan dinî zihniyet değişimi ve yenilenme süreçlerinin, ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin Kur’an’la ilgili inanç ve tutumlarına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bir alan araştırması olup, istatistiksel analizlere dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmada, ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin Kur’an’la ilgili inanç ve tutumları, yenilenme bilinç düzeyi açısından sorgulanmıştır. Bu sorgulama, dinî alandaki tartışmalı problemlere yönelik olarak hazırlanan ve 40 cümleden oluşan bir tutum ölçeği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, “ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin Kur’an’la ilgili inanç ve tutumları yenilenme bilinci içermektedir ve bu bilincin oluşumunda yüksek din öğretiminin önemli bir yeri vardır” şeklinde ifadelendirilen temel hipotez desteklenmiştir. Bu sonuçlara göre; alınan yüksek din eğitiminin, Kur’an merkezli bir yenilenme sürecine bilinçli olarak katkı sağladığı saptanmıştır.²⁶

Bu çalışmaların yanı sıra, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) tarafından 2000 ve 2003 yıllarında, din psikologları, din sosyologları ve din eğitimcileri gibi çok sayıda din bilimcinin ulusal düzeyde iştirak ettiği “Gençlik Dönemi ve Eğitimi- I ve II” isimli iki adet bilimsel sempozyum yapılmıştır. Daha sonra adı geçen bu sempozyumlarda sunulan tebliğler, yine sempozyumu tertip eden vakıf tarafından aynı isimle bastırılarak bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur.²⁷ Bu makalenin bir sonraki bölümünde,

25 Çevik, Şükran, *Ergenlerde Ölüm Düşüncesi ve Ölüm Ötesiyle İlgili Dinî İnançlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-2002

26 Aslan, Nebile, *Kur’an’la İlgili İnanç ve Tutumlar: İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-2002

27 İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, [Organizatör: Mustafa Öcal], “*Gençlik Dönemi ve Eğitimi-I*”, [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, 398 sh.; İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, [Organizatör: Hayati Hökekleli], “*Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II*”, [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, 431 sh.

adı geçen sempozyumlarda sunulan tebliğlerden bazılarının bibliyografik kimlik bilgileri verilmiştir.

Ayrıca, ergenlik dönemiyle ilgili yapılan bu tezlerin yanı sıra konuları, din psikolojisinin farklı literal araştırma alanları içerisinde olsa da örneklemin tamamının veya bir kısmının ergenlik ve gençlik döneminden seçilen tezler ve yayınlanmış çalışmalar da vardır. Alfabetik sıraya göre, tespit edilebildiği kadarıyla adı geçen bu döneme ilişkin yayınlanan diğer Türkçe eserler ve tezlerden bazıları ise şunlardır:

- Aslan, Zeynüddin, Sevgi Yoksunluğu ve Dinî Davranış, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1994
- Aslan, Zeynüddin, Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1987, (U.Ü.İ.F. Kütüphanesi, No: PIS-29)
- Çağlar, Kemal, Ergenlik Çağındaki Gençlerin Dinî Şüphe ve Tereddütleri, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1986, (U.Ü.İ.F. Kütüphanesi, No: PIS-26)
- Çetin, Kasım, Ergenlik Çağı Gençlerinde İbadet ve Dua Tecrübesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1984, (U.Ü.İ.F. Kütüphanesi, No: PIS-13)
- Doğan, Mebrûre, Duanın Psikolojik ve Psikoterapik Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1997
- Duman, Fatma, Genç Kızlarda Dinî Uyum Sorunları, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1995
- Ekşi, Halil, Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-2001
- Gürses, İbrahim, Genç Psikolojisinde Din-Bilim Çatışmasının Motivleri ve Etkileri, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1987, (U.Ü.İ.F. Kütüphanesi, No: PIS-30)
- Hayta, Akif, Psiko-Sosyal Uyum ve Dinî Pratikler: Bursa İlahiyat Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1993
- Karaca, Faruk, Psiko-Sosyal Açından Yabancılaşma ve Dinî Hayat, Bil Yayınları, İstanbul-2001

- Koştaş, Münir, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, TDV Yayınları, Ankara-1995
- Özgül, Sabri, Engellenme Durumları ve Tabiatüstü Yüklemeler Arasındaki İlişkiler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1998
- Öztürk, Nermin, Kız Öğrencilerin Dinî Tutumları: 14-18 Yaş, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1994
- Söylev, Ö. Faruk, Ergenlik Çağı Gençlerini Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1995
- Uysal, Veysel, Psiko-Sosyal Açısından Oruç, TDV Yayınları, Ankara-1994
- Ünal, Nurten, Dinî İnanç, İbadet ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1998; Ünal, Nurten, "Dinî İnanç, İbadet ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi", Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 183-208²⁸
- Yapıcı, Asım, Din, Kimlik ve Önyargı: Biz ve Onlar, Karahan Kitabevi, Adana-2004

Ayrıca din psikolojisi bilim dalının yanı sıra, ergenlik dönemiyle ilgili din eğitimi alanında da din psikolojisi bilim dalıyla kesişen bazı çalışmalar yapılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu araştırmalardan bazıları ise şunlardır:

- Demir, Orhan, Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi, Düşünce Kitabevi, Bursa-2004
- Gündüz, Turgay, İslâm, Gençlik ve Din Eğitimi, Düşünce Kitabevi, Bursa-2002
- Sağlam, İsmail, Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma, Düşünce Kitabevi, Bursa-2003
- Yıldırım, Mehmet, Din Eğitiminin Gençlerin Heyecan Gelişimi ve Sosyal Çevre İle Olan İlişkilerine Etkisi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1986, (U.Ü.İ.F. Kütüphanesi, No: PIS-25)

28 Din psikolojisi alanında yapılan bu tezler hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Koç, Mustafa, "Uludağ Üniversitesi'nde Din Psikolojisi İle İlgili Yapılan Tezler (1980-2002) Üzerine Bir Araştırma", *S.Ü.İ.F.D.*, Adapazarı-2004, S.9, sh. 43-66

b.b. Ergenlik Dönemiyle İlgili Yayınlanan Türkçe Makaleler ve Tebliğler

Çalışmanın bu bölümünde ise, bir önceki bölümde olduğu gibi yine kronolojik sıra takip edilmeye çalışılarak 1962 yılından 2004 yılına kadar konuyla ilgili yayınlanan makaleler ve tebliğlerden bazılarının muhteva analizlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Din sosyoloğu olan Taplamacıoğlu (1962) tarafından yapılan “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesâfeti Üzerine Bir Anket Denemesi” isimli makalesi, bu alanda yayınlanan en eski makalelerden biridir. Alan araştırması karakteri taşıyan bu makalede, ergenlik döneminden yaşlılık dönemine kadar geniş bir örneklem grubunun alındığı Türkiye’nin çeşitli bölgelerinden çok sayıda ilde anket uygulanmıştır. Bu araştırmanın ergenlik dönemiyle ilgili elde edilen sonuçlarına göre; ergenlik döneminin ortalarından başlayarak gençlik dönemini de içine alan 16-30 yaş grupları arasındaki gençlerin %36.3’ünün düzenli ve devamlı bir ibadet hayatlarının bulunmadığı, %28.8’inin duruma ve ortama göre hareket ettiği, % 31.8’inin ise ibadetlerini mümkün mertebe yerine getirmeye çalıştıkları, % 3’ünün de koyu derecede sofu/yobaz denilebilecek tarzda bir dindarlık algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Muhteva olarak daha çok din psikolojisini ilgilendiren bu makale, bir din sosyoloğu tarafından kaleme alınmış olması yönüyle de önemlidir.²⁹

Öte yandan din psikoloğu Hökelekli (1986) tarafından yazılan “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi” isimli makalede, İmam-Hatip Lisesi ve Genel Lisede öğrenim gören ergenlerin bazı psikolojik özellikleri ve tutumlarının karşılaştırmalı olarak ele alındığı bir alan araştırmasının sonuçları yer almaktadır. Meslekî bir muhtevaya sahip dinî eğitimin, ergenlerin davranışları üzerinde hangi yönde etkiler yaptığını tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırma sonucunda; yukarıda adı geçen iki grup arasındaki en belirgin farklılığın, dinî tutum alanında olduğu; dolayısıyla alınan meslekî din eğitiminin, ‘farklılaşmış ve bütünleşmiş’ bir dinî tutum için en önemli faktör olduğu saptanmıştır. Adı geçen makalede ayrıca, alınan meslekî din eğitiminin, kuvvetli bir vicdan gelişimi için de önemli bir faktör olduğu; dolayısıyla meslekî din eğitimi alan ergenlerin, aşırı ve zararlı

29 Taplamacıoğlu, Mehmet, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesâfeti Üzerine Bir Anket Denemesi”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara-1962, C.10, sh. 141-151

milliyetçilik uygulamaları karşısında daha ihtiyatlı bir eğilim gösterdikleri belirtilmiştir.³⁰

Yine Hökeleli (1987) tarafından bir önceki araştırmanın devamı niteliğinde kaleme alınan “Ergenlerin Sosyal İlişki ve İlgilerine Din Eğitiminin Etkisi” adlı makalede ise, meslekî din eğitimi veren kurumlarda yetişen ergenlerin bazı davranış özelliklerinin, diğer eğitim kurumlarında yetişenlerinkine kıyasla farklılıklar gösterdiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, söz konusu davranış özelliklerinin büyük bir bölümünün, bu nitelikteki bir eğitim programının gerçekleştirilmesini amaç edindiği davranış özellikleri olduğu; diğer bazı davranış özelliklerinin ise, ya büyük ölçüde başka faktörlerce belirlendiği ya da bu eğitim programının boşluklarından ve bu arada okul içi iletişim sistemindeki aksaklıklardan kaynaklanabileceği tespiti yapılmıştır. Makalede, bu ve benzeri değerlendirmeler ışığında İmam-Hatip Lisesi ve Genel Lise öğrencilerinin sosyal ilişkileri ve bazı ilgi alanları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.³¹

Bunun yanı sıra Hayta (2000) tarafından kaleme alınan “U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme” adlı makalede; yüksek öğretim düzeyinde örgün din eğitimi gören ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin ibadetleri ile psiko-sosyal uyumları arasındaki ilişki anket metodu ile incelenmiştir. Ampirik bir karakter arz eden bu araştırma, araştırmacının yüksek lisans tezinin bir özetini içermektedir. İddia edilen tezin teorisini oluşturan gençlik, ibadet ve psiko-sosyal uyum gibi kavramların açıklanarak başlandığı makalede daha sonra, örneklem grubuna uygulanan anket bulgularının dökümü ile birlikte değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda dinî pratiklerle, yani ibadetlerle ilgili korelasyon bulguları önce tablo olarak verilmiş daha sonra tablolardaki bilgilerin dökümü yapılmıştır. Araştırmanın hipotezlerinin test edilerek bulgularla ilişkilendirildiği makalede sonuç olarak; dinî eğitim alan ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin dinî pratikleri ile psiko-sosyal uyumları arasında pozitif bir korelasyon olduğu; dolayısıyla ibadetlerini yerine getiren bu

30 Hökeleli, Hayati, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, *U.Ü.İ.F.D.*, Bursa-1986, C.1, S.1, sh. 35-51

31 Hökeleli, Hayati, “Ergenlerin Sosyal İlişki ve İlgilerine Din Eğitiminin Etkisi”, *U.Ü.İ.F.D.*, Bursa-1987, C.2, S.2, sh. 43-58

öğrencilerin, rahatlıkla toplumsal hayata uyum sağlayabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.³²

Onay (2003) tarafından yazılan “Mezun Oldukları Liselere Göre Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetlerine ve Dinî Gruplara Yönelim Durumları” isimli makalede ise, üniversite öğrencilerinin mezun oldukları liselere göre dindarlık seviyeleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetlerine ve dinî gruplara yönelim düzeyleri belirlenmiştir. Gençlerin dindarlık seviyeleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetlerine ve dinî gruplara yönelim düzeyleri arasındaki ilişkilerin ele alındığı araştırma, Ankara ve Erciyes üniversitelerine bağlı 23 fakülte ve yüksek okuldan, 1149 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar; İmam-Hatip Lisesinden mezun olan öğrencilerin dinî yönelimleri ile dinî grup yönelimlerinin yüksek; özel liselerden gelen öğrencilerin de dindarlık puanları ile Diyanet ve dinî grup yönelimlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gençlerin dindarlık düzeyleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na duydukları ihtiyaç ve dinî gruplara yönelim durumları arasında pozitif ve anlamlı; yine dindarlık algıları ile din işlerinin dinî gruplara bırakılması düşünceleri arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.³³

Öte yandan din bilimcisi olan Yapıcı & Zengin (2003) tarafından yayınlanan “İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Örneği” isimli makalede; günlük hayatı etkileyen değerlerde ortaya çıkan gelişmelerin, bireyin tutum ve davranışlarını etkilediği ifade edilmiştir. Bu bağlamda değerlerin değişmemesi durumunda hem bireylerin hem de toplumun statik bir yapı kazanacağını; buna karşın değerlerin çok hızlı bir şekilde değişmesi durumunda ise, hem bireyin kişilik yapısında hem de toplumsal yapıda denge ve istikrar sağlanamayacağını vurgulayan makalede, bireylerin tercih ettikleri değerlerin farklı faktörlere bağlı olarak değişebileceği vurgulanmıştır. Böyle bir teorik öngörüden hareket eden bu çalışmada, ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralamaları ve bunları

32 Hayta, Akif, “U. Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *U.Ü.İ.F.D.*, Bursa-2000, C.9, S.9, sh. 487-505; Ayrıca krş. Hayta, Akif, “İbadetler ve Ruh Sağlığı”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 117-152

33 Onay, Ahmet, “Mezun Oldukları Liselere Göre Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetlerine ve Dinî Gruplara Yönelim Durumları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul-2003, C.1, S.1, sh. 171-194

etkileyen bazı değişkenler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ise; cinsiyet ve eğitim durumu, değerlerin tercihinde anlamlı bir farklılık ortaya çıkarmazken ekonomik durum, ilâhiyat fakültesini tercih etme, öğrenim görülen sınıf ve dine önem verme düzeyi gibi faktörlerin, gençlerin değer tercihlerinde anlamlı farklılıklar meydana getirdiği saptanmıştır.³⁴

Aydın (2003) tarafından kaleme alınan “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği” adlı makalede ise, Konya ili örneğinden hareketle gençlerin nasıl bir değer algısına sahip olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan bir alan araştırması sonuçları verilmiştir. Sosyal değerlerin kendi içinde ‘modern ve geleneksel’; dinî değerlerin ise ‘kurumsal ve eylemsel’ olarak alt alanlara ayrıldığı makalede, gençlik dönemi örneklemeden hareketle yaşanan değişim sürecinin hangi eksenlerde, nasıl ve ne gibi bir tempoda değişip geliştiiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kuramsal çerçeveye ilişkin değerlerin tartışıldığı makalede, daha sonra bu çalışmaya özgü sorunlar ve yöntemler ortaya konulmuş, son olarak ise anket verileri değerlendirilmiştir. Değer kategorilerinden birisi olan ‘modern değerler’ üzerinden örneklendirilen araştırmaya göre; Türk toplumundaki değerlerin, genel kanının aksine, her haliyle modernden geleneksele doğru bir değişim geçirmediği, dolayısıyla toplumsal bir seçicilik doğrultusunda geliştiiği tespit edilmiştir.³⁵

Bunun yanı sıra Koç (2004) tarafından yayınlanan “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Algılarının Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Alan Araştırması” adlı makalede, ergenlik döneminde yapılan dua ve ibadetlerin, ergenlerin ruh sağlıkları üzerinde ne gibi psikolojik etkilerinin olduğunu tespit etmek amacıyla yapılmış bir alan araştırmasının, dua ve ibadet algısı ile ruh sağlığı ekseninde değerlendirilen sonuçları verilmiştir. Orijinali yüksek lisans çalışması olan bu makalede, bu sonuçları elde etmek için Bursa’da ortaöğrenim gören ergenlerin seçildiği evreni temsilen, Bursa il sınırları içerisinde dört farklı türdeki orta öğrenim kurumunda öğrenim gören 450 ergen üzerinde tesadüfi örnekleme yoluyla anket uygulanmıştır. Uygulanan anket aracılığıyla deneklerden alınan ham verilerin işlenmesiyle, dinî inanç düzeyi, dua ve ibadet etmenin sıklık ve içtenlik düzeyleri gibi nicel karakterdeki bağımsız değişkenlere, parametrik olmayan istatistiksel analiz

34 Yapıcı, Asım & Zengin, S. Zeki, “İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul-2003, C.1, S.4, sh. 173-206

35 Aydın, Mustafa, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul-2003, C.1, S.3, sh. 121-144

tekniklerinden chi-kare tekniği uygulanarak, beklenen değerlerle gözlenen değerler arasındaki anlamlılık farkı sınanmıştır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda; “ergenlik döneminde yapılan dua ve ibadetin, ergenlerin ruh sağlıkları üzerinde olumlu psikolojik etkileri vardır”, tezine ilişkin hazırlanan hipotezlerin birçoğunun oldukça yüksek düzeylerde desteklendiği tespit edilmiştir.³⁶

Öte yandan din psikoloğu olan İmamoğlu (2004) tarafından kaleme alınan “Psiko-Sosyal Açıdan Üniversite Gençliği Arasında Karşı Cins İlişkileri”, isimli son dönemde yapılan ampirik tarzdaki bu makalede de, Sakarya Üniversitesi’nde öğrenim gören gençler örneklemeden hareketle, gençlik döneminde ön plana çıkan ve psiko-sosyal bir muhtevaya sahip olan ‘flört’ olgusuna yönelik geliştirilen yaklaşımlar ve bu konudaki tutumlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, modern değgerlere sahip olan üniversite gençliğinin, ‘flört’ olgusuna karşı geliştirdiği duygu, düşünce ve davranışlarını tespit amacıyla yapılan bu araştırmada ayrıca, cinsiyet faktörünün de söz konusu olguya yönelik algılamada bir farklılık sebebi olup olmadığına bakılmıştır. Örnekleme grubu olarak seçilen 151 kız ve 199 erkek olmak üzere toplam 350 üniversite öğrencisine uygulanan anketten elde edilen verilere göre sonuç olarak; üniversite gençliğinin çoğunluğunun flört tipi bir karşı cins ilişkini, evlilik öncesinde gerekli görmekte birlikte yeterli görmediği; ayrıca ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelerde öğrenim gören gençlere göre, flört süresince karşı cinsten, cinsel yönden faydalanma konusuna olumsuz bakma düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.³⁷

Yukarıda açıklanmaya çalışılan makalelerin yanı sıra tespit edilebildiği kadarıyla din psikolojisi bilim dalında, yine konuyla ilgili yayınlanan makale ve tebliğlerden bazıları ise alfabetik sıraya göre şunlardır:

- Apaydın, Halil, “Burçların Dinî Tutum ve Davranışlarla İlişkisi”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun-2002, C.2, S.3, [www.dinbilimleri.com], (Ekim-2002)
- Bahadır, Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Din ve Ahlâk Gelişimi”, Mehir Aile Dergisi, Konya-2001, S.1, sh. 45-54

36 Koç, Mustafa, “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Algılarının Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Alan Araştırması”, S.Ü.İ.F.D., Adapazarı-2004, S.10, sh. 115-158; Ayrıca krş. Koç, Mustafa, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-2002

37 İmamoğlu, Abdülvahit, “Psiko-Sosyal Açıdan Üniversite Gençliği Arasında Karşı Cins İlişkileri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Ankara-2004, C.8, S.18. sh. 243-262

- Certel, Hüseyin, “Hz. Peygamber’in Risâlet Görevine Hazırlanması Bağlamında Çocukluk ve Gençlik Dönemi Yaşantıları”, EKEV Akademi Dergisi, Ankara-2004, C.8, S.19. sh. 31-56
- Hökeleklî, Hayatî, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler”, MEB Din Öğretimi Dergisi, Ankara-1988, S.14, sh. 73-82
- Hökeleklî, Hayatî, “Gençlik ve Din İhtiyacı”, Millî Kültür Dergisi, Ankara-1985, S.50, sh. 87-89
- Hökeleklî, Hayatî, “Gençlikte Kendi Kendini Eğitme”, Millî Kültür Dergisi, (Gençlik Özel Sayısı), Ankara-1986, S.53, sh. 8-11
- Karacoşkun, M. Doğan, “İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Tutum ve Davranışları”, İ.Ü.D.İ.F.D., Malatya-1995, S.1, sh. 201-209
- Kaya, Mevlüt, “Kişilik Özelliklerinin Ahlâkî Yargı Üzerindeki Etkisi”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul-1997, S.4, sh. 185-200
- Koç, Mustafa, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, EKEV Akademi Dergisi, Ankara-2003, S.15, sh. 113-132
- Koç, Mustafa, “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, C.Ü.İ.F.D., Sivas-2003, C.7, S.1, sh. 373-397
- Şahin, Adem, “Yetiştirme Yurdu Gençlerinde Dinî Hayat”, Mehir Aile Dergisi, Konya-2001, S.1, sh. 55-70
- Şentürk, Habil, “Dinî Gelişim Psikolojisi”, Diyanet İlmî Dergi, Ankara-1995, C.31, S.4, sh. 63-82
- Yıldız, Murat, “İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dindarlık ve Ölüm Kaygıları Üzerine”, Akademik Araştırmalar Dergisi, İstanbul-2002, C.4, S.14, sh. 161-174

Ayrıca din psikolojisi bilim dalının yanı sıra, din eğitimi ve dinler tarihi gibi diğer din bilimleri alanında da bu gelişim dönemiyle ilgili din psikolojisi bilim dalıyla kesişen bazı makaleler ve tebliğler yayınlanmıştır. Alfabetik sıraya göre tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmalardan bazıları da şunlardır:

- Aksu, A. Betül, “Gençlerde Görülen Zararlı Bazı Alışkanlıklar ve Din Eğitimi”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 49-71
- Arıbaş, Sabahattin & Güven, Mehmet, “Orta Öğretim Gençlerinin Psiko-Sosyal Sorunları”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 153-174
- Atalay, Talip, “Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, Dindarlık Olgusu Sempozyumu; 24-25 Aralık-2004,

[Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi], Kur'an Araştırmaları Vakfı, İstanbul-2004

- Ay, Mehmet, E., “Kur'an'da Gençler ve Gençlik Değerleri”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 15-37
- Aydın, Mehmet, “Gençlik ve Din”, Gençlik ve Din (içinde), Yayınlanmış Konferans Metni, [TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-1997], TDV Yayınları, Ankara-1998, sh. 219-258
- Aydın, Mustafa, “Gençlerin Dinî ve Ahlâkî Değerleri”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 243-256
- Bayyigit, Mehmet, “Gençlerin Dinî İnanç, İbadet ve Problemlerine Bağlamsal Bir Bakış”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 221-242
- Bozkurt, Veysel, “Çalışma Etiği Kavramının Dönüşümü ve Üniversite Öğrencilerinin Tutumları”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 201-213
- Çiftçi, Nermin, “Liseli Gençlerde Ahlâkî Yargı Yetenekleri ve Eğitimi”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 345-392
- Doğan, D. Mehmet, “İletişim Araçları ve Gençlik”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 33-44
- Ekşi, Halil, “Gençlik Döneminde Karakter Eğitimi”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 397-412
- Ekşi, Halil, “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik”, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), [Ed. Hayati Hökekleli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 153-182
- Güç, Ahmet, “Gençlik ve Satanizm”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 63-93
- Gündüz, Turgay, “İslâm'ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlâk Eğitimine Yeni Bir Bakış”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 45-62

- Gürses, İbrahim, “Din Eğitimi Değişkeni İle Kişilik Değişkenlerinin İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2003, sh. 263-310
- Işık, Emin, “Gençliğin Din Eğitimi ve İnanç Problemi?”, Gençlerin Rûhî ve Mânevî Problemleri (içinde), İSAV Yayınları, İstanbul-1987, sh. 29-40
- Kılavuz, M. Akif, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi”, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 209-254
- Köylü, Mustafa, “Gençlik ve Barış Eğitimi: İslâmî Bir Yaklaşım”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 227-256
- Kula, M. Naci, “Bedenî Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 179-203
- Perşembe, Erkan, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 259-274
- Sağlam, İsmail, “Anne-Baba Dindarlığının Çocuklar Üzerindeki Etkisi”, Dindarlık Olgusu Sempozyumu; 24-25 Aralık-2004, [Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi], Kur’an Araştırmaları Vakfı, İstanbul-2004
- Selçuk, Muallâ, “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 335-364
- Serinsu, A. Nedim, “Kur’an’ı Gençlerimize Nasıl Anlatalım?”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 311-334
- Tavukçuoğlu, Mustafa, “Avrupa’daki Gençlerin Kültürel Kimlik Problemleri”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi, (içinde), [Yayınlanmış Sempozyum Bildirileri], Ensar Neşriyat, İstanbul-2000, sh. 207-224
- Ziyalar, Adnan, “Gençlerde Görülen Psikolojik ve Moral Problemler”, Yaşadıkça Eğitim Dergisi, İstanbul-1990, S.13, sh. 5-6

- Ziyalar, Adnan, “Gençliğin Rûhî ve Sosyal Problemleri”, Gençlerin Rûhî ve Mânevî Problemleri (içinde), İSAV Yayınları, İstanbul-1987, sh. 19-28

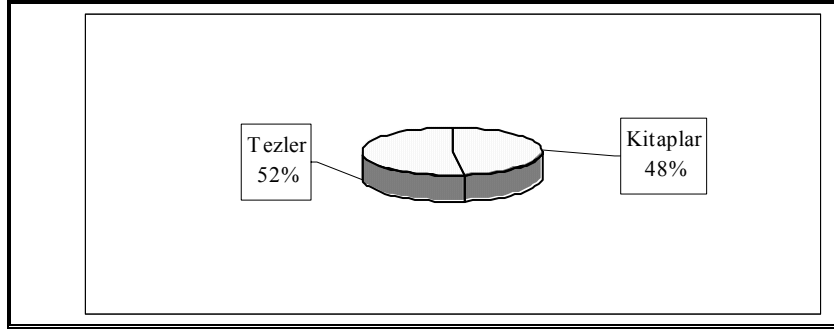
S o n u ç

Bu makalede, genel olarak Türkiye’de 1952-2005 yılları arasındaki din psikolojisi çalışmaları ele alınarak özelde, ergenlik dönemi üzerine yapılan yerli araştırmalar hakkında literal bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda adı geçen gelişim dönemi ile sınırlanan çalışmalara ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa; öncelikle adı geçen döneme ilişkin kuramsal din psikolojisi araştırmalarının, psikolojinin çeşitli alt dalları, özellikle de gelişim psikolojisi ve din psikolojisinden elde edilen verilerin kullanılarak bazı karşılaştırma ve sonuçlara gidildiği görülmüştür. Öte yandan döneme özgü ampirik tarzda yapılan alan araştırmalarının ise, din psikolojisi bilim dalının Türkiye’deki geçmişi de göz önünde bulundurularak özellikle psikometrik anlamda bazı eksikliklerinin olduğu, ancak yine de adı geçen döneme ilişkin ileride yapılacak olan araştırmalara rehberlik yaparak literatür oluşumuna katkıda bulunabilecek tarzda oldukları ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, döneme ilişkin yapılan bazı yerli araştırmalarda, birbirinden farklı sonuçların elde edildiği de görülmüştür. Konuyla ilgili elde edilen bu çelişkili sonuçların, ilgili evrenin temsil edildiği örneklem seçimi veya psikometrik metod ve analiz hatalarından veya farklılıklarından kaynaklanabileceği söylenebilir.

Din psikolojisi bağlamında ergenlik dönemiyle ilgili Türkçe yapılan araştırmaları konu alan bu literatür çalışmasında, her ne kadar tespit edilen araştırmaların sayısı ve bilimsel yazı türü olarak ayrımı, görecelik/izafilik arz etse de; bu makalede tespit edilen çalışmalarla sınırlı olmak kaydıyla, elde edilen profilin kolay anlamlandırılması adına görselliği ön plana çıkararak daha somut bir fikir vermesi bakımından konuyla ilgili grafikler çizilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere; ulaşılabildiği kadarıyla Türkiye’de adı geçen döneme ilişkin 23 adet tez, 21 adet de yayınlanan Türkçe eser/kitap tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra atölye çalışmalarındaki, her yazarın kaleme aldığı müstakil araştırmalar da bir eser kabul edildiği için yapılan tezlerle yayınlanan eserlerde, nicelik olarak bir yakınlık olduğu görülmüştür. Ayrıca gerek müstakil, gerekse atölye çalışmalarında bölüm olarak yayınlanmış bu eserlerin birçoğunun ise, adı geçen dönemle ilgili

yüksek lisans veya doktora tezlerinden oluştuğu saptanmıştır (ayrıca krş. Grafik-1).

Grafik-1: Türkiye’de Ergenlik Dönemiyle İlgili Yayınlanan Türkçe Eserler ve Yapılan Tezler ³⁸

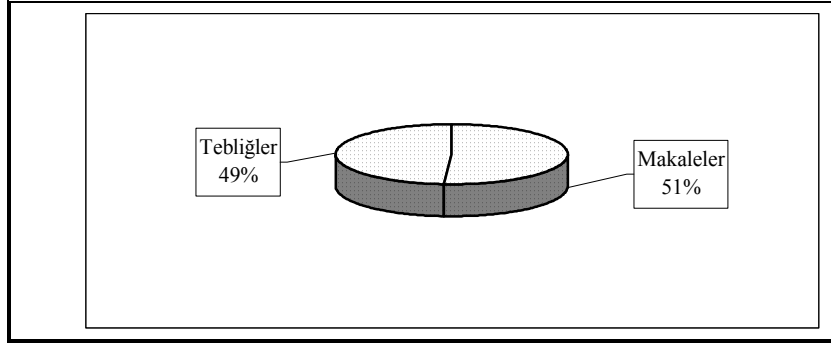
Öte yandan makalenin, ayrı bir alt başlığını ihtiva eden konuyla ilgili yayınlanan makale ve tebliğlerin tespitine yönelik olan bölüme bakıldığında ise, ulaşılabildiği kadarıyla Türkiye’de adı geçen döneme ilişkin, din psikolojisi alanında 25 adet yayınlanan Türkçe makale ile 24 adet de yayınlanan Türkçe tebliğ tespit edilmiştir. Adı geçen bilimsel yazı türlerinin niceliksel dağılımlarına bakıldığında ise, bir önceki tabloya benzer bir yakınlık saptanmıştır. Bu bağlamda özellikle alan araştırması olarak yayınlanan makalelerin büyük bir kısmı ile yine yayınlanmış tebliğlerin bir çoğunun da, adı geçen dönemle ilgili yüksek lisans veya doktora çalışmalarından oluştuğu görülmüştür (ayrıca krş. Grafik-2). Ancak, yapılan bu nicelik ve kategorik ayrımların mutlaklık taşımadığı, konuyla ilgili sayısal değerlerin sadece bu makalede elde edilen verileri daha fonksiyonel kılma adına bu çalışmayla sınırlı olarak bir anlamı olduğunun altı bir kez daha çizilmelidir.

Grafik-2: Türkiye’de Ergenlik Dönemiyle İlgili Yayınlanan Türkçe Makaleler ve Tebliğler ³⁹

38 Grafik-1’de tespit edilen araştırma sayılarına, adı geçen kategori altındaki muhteva analizi yapılmış eser ve tezler ile dipnotlarda kullanılan araştırmalar da dahil edilmiştir.

Not: Makaledeki bu ve bundan sonraki grafikler, yazar tarafından çizilmiştir. [M.K.]

39 Grafik-2’de tespit edilen araştırma sayılarına, adı geçen kategori altındaki muhteva analizi yapılmış makaleler ile dipnotlarda kullanılan araştırmalar da dahil edilmiştir.

Ergenlik dönemine ilişkin yapılan yerli din psikolojisi araştırmalarıyla ilgili yukarıda çizilmeye çalışılan profilin yanı sıra, Türkiye’de yapılan söz konusu araştırmaların, Batı’daki çalışmalara oranla son derece sınırlı olduğu gerçeğinin bir kez daha altının çizilmesi gerekir. Ancak, adı geçen bilim dalının Türkiye’deki tarihi geçmişi göz önünde bulundurulduğunda ‘gelişim dönemleri ve din’ bağlamında yetişkinlik ve yaşlılık gibi diğer gelişim dönemlerine oranla en fazla çalışılan gelişim dönemi olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle Türk din psikologlarına şu önerilerde bulunulabilir:

- Ergenlik dönemiyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ampirik tarzda araştırmalarda daha çok, orta ve yüksek öğrenim gören ergen ve gençlerin evrenini temsil eden örneklemelerin alındığı; dolayısıyla eğitim-öğretim gören ergenlerin dışında kalan erken yaşta iş hayatına atılarak çalışmaya başlayan ve çeşitli sebeplerle sosyal yardım kurumlarında kalan ergenlerin evreninin ise ihmal edildiği görülmektedir. Adı geçen döneme ilişkin daha sağlıklı ve bütüncül bir profil çıkarabilmek için Türk din psikologlarının, yukarıda ihmal edilen araştırma evrenlerini dikkate alarak çalışan ve sosyal yardım kuruluşlarında kalan ergenler üzerinde de araştırmalar yapmaları öncelik taşıyan bir konudur.
- Öte yandan bireyin yaşamı bir bütün olarak değerlendirilirse, söz konusu bu bütüne dair daha net değerlendirmelerin yapılabilmesi için Türk din psikologlarının, çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinin yanı sıra özellikle ergenlik öncesi son çocukluk ile ergenlik sonrası gençlik ve ilk yetişkinlik dönemleri üzerinde de çeşitli konularda alan araştırmaları yapmaları gerekli bir durumdur.
- Ayrıca, bu tarz yapılan literatür ve bibliyografya araştırmaları, karakteri itibarıyla çabuk tüketilen/eskiyen çalışmalardır. Dolayısıyla Türk din psikologlarının, özde ergenlik dönemi, genelde ise tüm gelişim

dönemleri üzerine yapılan yerli ve yabancı çalışmalar hakkında zaman zaman periyodik olarak literatür çalışmaları yapmaları gerekir. Zira, yapılacak bu tarz çalışmalar, adı geçen bilim dalının ve incelenen konuyla ilgili en son gelinen tablo hakkında bir profil çıkararak, bu alanlardaki araştırma konularının politikalarını belirlemede yardımcı olması sebebiyle ayrı bir önem arz etmektedir.